

early XX century. It is defined the quantitative characteristics of pedagogical staff for elementary schools, and focused attention on the peculiarities of their training. It is analyzed the professional activities of elementary school teachers: motives of the profession choice, social requirements to the teacher; features of the advancement on a career ladder; working conditions. Article examines the problem in the system of relations «teacher – authority», particularly attention is focused on the total control of teachers activities by the school administration. Elementary school teachers' legal and financial situation is characterized, in particular, the pension's issues, consolidation of teachers and their organized activity in the early XX century in order to improve their financial well-being. The specificity of teachers' personal life, the relation between marital status and professional activity, gender differences in the educational environment are investigated.

Keywords: teacher, pedagogical intelligentsia, elementary school, teachers' seminary, Regional school Board, Galicia.

* * *

УДК 911.3:94+528.9:930.2(477.74)«1830–1914»

Нікічук В. С.,
магістр, Одеський національний
університет ім. І. І. Мечникова
(Україна, Одеса), vnichuk@ukr.net

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ТА КАРТОГРАФІЯ УКРАЇНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ОДЕСЬКИХ ВЧЕНИХ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Досліджується становлення та розвиток історичної географії та картографії України одеськими дослідниками. Визначено роль наукових установ у дослідженнях історико-географічного напрямку. Прослідковується внесок у розвиток історичної географії та картографії України Ф. Бруна, А. Скальковського, О. Маркевича, А. Лебединцева, О. Рябінін–Склярєвського та Ф. Петруня.

Ключові слова: історична географія України, картографія, Ф. Брун, А. Скальковський, О. Маркевич та Ф. Петрунь.

В другій половині XIX – на початку XX ст. активізувалися дослідження в галузі історичної географії України, що було тісно пов'язано як з розвитком історичної науки – українистики, так і з створенням наукових центрів. На українських землях в межах Російської імперії їх було три – Одеса, Харків та Київ. В цих містах існували університети та наукові інституції. Так, ще на початку XIX ст. відкриваються університети у Харкові (1805), Києві (1834), згодом і у Одесі (1865).

Метою статті є дослідити місце історичної географії та картографії України в дослідженнях одеських вчених XIX – початку XX ст. Відповідно до мети поставленні наступні завдання, зокрема, виявити та охарактеризувати діяльність одеського осередку історико-географічних досліджень, пов'язати діяльність цього осередку із загальноукраїнським розвитком історичної географії, визначити тематику досліджень одеських вчених XIX – початку XX ст. та проаналізувати становлення історичної географії як академічної дисципліни.

Історія Новоросійського університету ґрунтовно досліджувалася у різні часи та кожне ґрунтовне видання присвячене ювілейним датам університету [18], але викладання в університеті історичної географії в роботі висвітлювалися досить побіжно. Комплексно досліджував діяльність дослідників історичної географії С. Трубочанінов, зокрема Ф. Бруна та Ф. Петруня [12; 8]. Окремими працями представлена біографія та науковий доробок А. Скальковського [5] та О. Маркевича [15].

Одеський центр історико-географічних досліджень в XIX – на початку XX ст. був представлений Одеським товариством історії та старожитності (ОТІС), що виникло

в 1839 р. Спочатку це товариство, як і більшість інших товариств були переважно історичні, що спрямовували свою діяльність на пошуки, вивчення і збереження старожитностей, але поступово їх діяльність почала зосереджувалася на вивченні і описанні відповідних губерній – складанні історичних, статистичних, топографічних записок [1, с. 176]. Слід зазначити, що на відміну від академічних установ і навчальних закладів, такі товариства менше підлягали контролю з боку держави, що сприяло розвитку творчої ініціативи вчених та формуванню наукової і суспільної думки.

Значну роль у дослідженні Півдня України відігравало ОТІС, оскільки досліджувало історію земель південної частини України та Криму, а також мало право на археологічні розкопки. Починаючи з 1844 р. товариство заснувало друкований орган «Записки Імператорського Одеського товариства історії та старожитностей». На сторінках томів «Записок» можна доволі часто зустріти рубрику «Статистика», де наводилися статистичні матеріали краю. Характерно, що на початку статистичного огляду надавалася інформація історико-географічного характеру території станом на певний час. Зокрема, у 1867 р. наведено огляд кордонів Бессарабської області станом на 1816 р.: «К востоку границу заключает между устьями рек Дуная и Днестра составляют берега Черного моря; к западу прилегают она к Буковине, с севера отделяется от Херсонской и Подольской губерний рекою Днестр, с юга же от Молдавии рекою Прут и от Румелии Дунаем» [2, с. 175].

Наукові кола ОТІС були представлені одеськими вченими, що займалися у тому числі і історико-географічними дослідженнями. Серед таких дослідників, членів товариства варто відмітити Ф. Бруна (1804–1880), А. Скальковського (1808–1898), А. Лебединцева (1818–1898), О. Маркевича (1847–1903).

Характерною особливістю предмету досліджень одеських вчених XIX – початку XX ст. було вивчення переважно земель Південної України та суміжних територій. Слід відмітити, що на відміну від західноукраїнських істориків, вони не торкалися визначення етнічних меж майбутньої української території та не акцентували увагу на суто українські території або географію України. Їх дослідження були переважно краєзнавчого характеру. Вивчаючи регіон Південної України, одеські дослідники включали до нього і територію Бессарабії, підкреслюючи регіональні особливості цих територій. Хоча, не менш важливим є те, що дослідники розглядали цей регіон в контексті Російської імперії.

Проблематика визначення кордонів зустрічається у роботах багатьох істориків, які досліджували історію Південної України, адже перше на що вони звертають увагу – це де саме проживало населення чи які землі входили до складу тієї чи іншої держави, тощо. Так, одним із таких дослідників, який звернув увагу на визначення меж «Ханської України» був А. Лебединцев. Дослідник у своїй праці основну увагу звертає на православне населення, його вірування та храми і це зрозуміло, адже був церковною постаттю. Проте, на початку дослідження автор акцентує увагу саме на історико-географічне розташування Ханської України. «Об Ханской Украине нигде не упоминалось, ни в летописях, ни в трактатах. Мы встретили ее в

титуле модавських митрополитов последней половины прошедшего столетия. Под этим именем состояла в духовном их владении бывшая Очаковская область, по Ясскому трактату 1791 г. присоединенная к России» – так А. Лебединцев робить більш загальні характеристики терміну «Ханська Україна». Проте, далі в статті він більш конкретно визначає територіальну приналежність цих земель, опираючись на відомості населення: «населення цієї області, по лівому березі Дністра, до річки Мокрого Ягорлика, по цій річці до Балти та по річці Кодима до об'єднання Буга с Синюхою при Ольвіополі, правий берег Бугу, колишнього нашого, зі сторони Туреччини, кордону» [3, с. 1–22].

У середині XIX ст. з'являється праця А. Скальковського «Опыт статистического описания Новороссийского края», в якій автор дає детальну характеристику народностей, які населяли у цей час південь України [4]. Отже, можна говорити про розвиток окремих напрямків історико-географічних досліджень – історичної географії населення та історичної політичної географії.

А. Скальковський також виробив якісно нові підходи у дослідженнях історії запорозького козацтва. Історик розглядав його як складову частину історії Новоросійського краю або Степу. Слід зазначити, що вчений вперше ввів поняття Степу як географічної категорії. Степом дослідник називав відповідну за природними умовами частину Новоросійського краю та Бессарабської області [5, с. 160]. У своїй ґрунтовній праці «Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького» історик перший розділ присвячує географічному положенню краю, де проживало запорозьке козацтво, визначає його володіння, кордони та сусідів [6].

Окремо слід сказати про використання істориком картографічних джерел. Це було новим явищем у 1830–х роках, коли тільки починає розвиватися історична географія. А. Скальковський об'єктивно поділяв думку одного із засновників цього напрямку в Росії М. І. Надєждіна стосовно того, що карта є архівом самих документів, джерел. Звертався А. Скальковський і до топоніміки, у своєму дослідженні «Румынские доблести» не лише дав характеристику території, яку займала Румунія, а й значну увагу приділяв з'ясуванню походження назв цього краю, досліджуючи походження назв «Румунія», «Молдавія», «Валахія», «Бессарабія» [7].

Вже з початку XX ст. захопився проблемами історичної картографії та історичної географії України Ф. Петрунь. Основним об'єктом досліджень ученого була історична географія півдня України від так званої ранньої татарської доби XIII–XIV ст. до кінця XVIII ст. з широким використанням давніх карт як історичних джерел. Він підкреслював, що свої наукові студії з історії України він зосереджував на розробці географічних джерел: списків подорожей, старовинних мап, картографічних видань тощо – та впорядкуванні цих матеріалів у різних фондах Центральної наукової Бібліотеки. Створений ним картографічний кабінет у Центральній науковій бібліотеці налічував близько 17000 одиниць [8, с. 246].

У роботі «Московські переробки західноєвропейських мап (Правобережжя в Московській мапографії)» (1927) Ф. Петрунь проводить аналіз російських карт, визначаючи переймання традиції

картографування від західноєвропейської. Ф. Петрунь особливу увагу зосереджує на визначенні кордонів Правобережної України та зазначає їх досить чітко: «від містечка Василькова, здавна до Києва, що належав до дороги Хвастівської, полем ... крізь містечка Ракитного та Ольшанки, до містечка Синице, до ріки Рось, ... до ріки Ірденя, до ріки Тясмина... до Чигирину... річкою Чютою, по іншу сторону від Чигирина річкою малого Ігульця, на бік від Дніпра, крізь Січ, річки Носаковки та по Дніпру». Ф. Петрунь також вказує на те, що такими картами переважно користувалися послы [9, с. 630].

Значний внесок у розвиток історико-географічних досліджень вніс О. Рябінін–Скляревський (1878–1942). Однією з провідних тем дослідження історика визначається вивчення історії Південної України. Звичайно дослідженню історії краю сприяв той момент, що О. Рябінін–Скляревський протягом 1920–1930–х рр. працював у Одеському крайовому архіві, адже вчений мав безпосередній доступ до архівних матеріалів [10, с. 279]. Так, однією з його робіт є праця «З життя Задунайської Січі» (1927). В ній автор звертає увагу на розселення запорожців після зруйнування Дніпровської Січі (1775). Особливу увагу автор відводить козакам, які змушені були емігрувати на південь, до Дунаю. О. Рябінін–Скляревський не просто на основі документів досліджує кількісний склад козаків, а й прив'язує його до певної географічної території, вивчає зміну кордонів під впливом різних історичних обставин. Зокрема, історик наводить приклад визначення кордонів російсько–турецького розмежування 1816 р. О. Рябінін–Скляревський вказує, що «Згідно з Букарештським трактатом 1816 р. російсько–турецька комісія почала розмежування кордону. Острови Леті та Четал визнано нейтральною зоною, проте ці території фактично перебувають у межах, на яких перебувають запорожці, так як ці острови вигідні для риболовлі. З часом, козаки змушені були залишити Килійське гирло та просунутися до Сулинського, де не туло торгових міст Ізмаїл та Килія». Історик визначає і шляхи «розкладу козаччини, що розпочалися після 1775 р. різними напрямками через Кубань, Дунай, Одесу і Єваторію, Керч та береги від Ростова до Новоросійська» [11, с. 23–24].

Окремим елементом дослідження краю в одеських науковців було вивчення міста Одеси – походження назви, виникнення та географічне розташування. Одним із перших, хто звертався до цієї проблеми був Ф. Бруун (1804–1880), відомий у Росії та Європі вчений з Одеси. Учений здійснював конкретні історико–топографічні розвідки. Так, Ф. Бруун проаналізував дані античних авторів (Геродота, Плінія, Страбона, Помпонія Мели, Валерія Флакка), середньовічних мандрівників і письменників (Гільбера де Ланнуа, Абульфеда, Контаріні та ін.) про Одесу, Керч, Київ, Гілею тощо [12, с. 346]. І у 1856 р. Ф. Бруун у «Заметках, относящихся к древней топографии Новороссийского края и Бессарабии» звернувся до проблеми походження назв міст та містечок Новоросійського краю, серед них і Одеса. Зокрема, автор зазначає «Имя свое Одесса получила в воспоминание древней гавани Одесос, также названной Ордесос и находившейся вероятно в 40 верстах к востоку от нынешней Одессы, при устьи Тилигульского лимана; на месте же, где ныне стоит этот город, находилась ... Турецкая крепость Гаджибей» [13, с. 16].

Проблемою виникнення і датування м. Одеси займався А. Скальковський. Саме він запропонував вважати початком історії Одеси 22 серпня (2 вересня) 1794 р. Але дослідник опирався більше на історіографічні та документальні матеріали, а не на географічні. Вчений зазначав, що Хаджибей був «передісторією» Одеси [14, с. 6]. А саму Одесу А. Скальковський вважав головним містом Новоросії, яке зобов'язане Й. М. Де-Рібасу своїм заснуванням, і що саме цей «незабутній» адмірал перетворив Хаджибейський закопчений замок у європейське місто [5, с. 294].

Історик О. Маркевич займався краєзнавством, яке на той час тісно перепліталось з історичною географією. Так, у своїх краєзнавчих заняттях він був переш за все, істориком Одеси. Він брав активну участь у дискусії, що розгорнулася серед істориків з приводу 100-річного ювілею Одеси. Учасники дискусії наводили різні дати заснування міста. У першій половині XIX ст. серед вчених переважала версія А. Скальковського, який доводив, що Одеса була заснована з «монаршої волі» Катерини II на місці турецької фортеці Хаджибей у 1794 р. і саме з цієї дати починається відлік життя «Південної Пальміри».

Дослідження О. І. Маркевича «Город Качибей или Гаджибей – предшественник Одессы» (1894), в якому він розглянув історію цього поселення від XV ст. до взяття його в кінці XVIII ст. регулярними військами Російської імперії та козаками–чорноморцями. Для вченого важливо було зв'язати життя Хаджибею з географічними умовами краю, тому він багато уваги приділив питанню розташування Хаджибею. Він вказував, що литовсько–руський Качибей знаходився в XV–XVI ст. не на теренах Одеси (як вважалося раніше), а на Жеваховій горі між Хаджибейським та Куяльницьким лиманами, а вже відроджений в середині XVIII ст. турками Хаджибей – на місці сучасної Одеси [15, с. 72–73]. Крім того, дослідник опирався і на документальний матеріал, зокрема він зазначав, що на основі документів Миколаївського портового архіву, назва міста Одеси Хаджибеєм практикувалося в офіційних паперах майже до 1794 р. [16, с. 56].

Продовжив дискусію своїх попередників Ф. Петрунь, проаналізувавши картографічний матеріал XVI–XVIII ст., прийшов до висновку, що він «заставляет с большою осторожностью говорить о Качибее как населенным пункте». До цього можна додати, що на деяких картах на місці сучасної Одеси взагалі позначався не Качибей, а такий топонім як «Odessus». Зокрема, він є на карті, поміщеній у праці Йоганна Вільгельма Стукіуса (1577 р.). Проте Ф. Е. Петрунь висловив думку: «Качибеевские лиманы могли быть объектами хозяйственной деятельности в XVI в. (вывoločка соли ...) и в XVII в. (Боплан) без наличия тут населенных пунктов, как и другие степные «уходы» того времени» [17, с. 241].

Слід зазначити, що дискусія, розпочата одеськими дослідниками ще в XIX ст. щодо історії виникнення Одеси є актуальною і сьогодні.

З другої половини XIX ст. одеський центр історико–географічних досліджень набуває рис академічної дисципліни. У Новоросійському (Одеському) університеті з часом почав викладатися курс історичної географії. Цей курс характеризувався тим, що викладачі під час занять презентували студентам свої дослідження з цієї галузі, тобто курс був авторським. Серед істориків,

які ґрунтовно займалися історичною географією та викладали її в університеті був Ф. Бруун, який читав курс історичної географії і етнографії Південної Росії. Навчально–педагогічна діяльність Ф. Брууна знаходила схвалення колег і студентів. Він був здатний з великим захопленням говорити годинами про яесь спірне питання історичної географії і етнографії Південної Росії [18, с. 97].

З 1889/1890 навчального року продовжив читати курс історичної географії одеський історик – О. Маркевич. У Державному архіві Одеської області зберігається його курс лекцій. Зокрема, у плані другої лекції по «русской истории» історик визначає проблему кордонів. Так, О. Маркевич зазначає, що «обозрение географических условий ... другого народа и влияние на его историю вообще». Серед таких географічних умов вчений виділяє «страны, границы, пространство». Тобто, дослідник наголошує про вплив на формування народу як географічних факторів, так і інших народів. Варто зазначити, що історію українських земель, історію козацтва вчений розглядає в контексті загальноімперської історії [19, арк. 2–2зв].

Важливо також відмітити, що у 1916 р. на історико–філологічному факультеті Новоросійського університету активно діяв студентський історичний гурток. Гурток часто проводив зустрічі, на яких робилися доповіді та проводилося їх обговорення. Одним із його активних членів та одночасно бібліотекарем був Ф. Петрунь. Так, на одному із засідань, Ф. Петрунь виступив з оглядом досліджень історії Новоросії та можна припустити, що історик не міг не оминати під час своєї доповіді матеріал, пов'язаний з історико–географічними дослідженнями. В інституційному плані гурток слід розглядати як одну із сполучних ланок у розвитку краєзнавства та регіоналістики в Одесі від університету до Одеської комісії краєзнавства при ВУАН [18, с. 96–97].

Таким чином, в 1840–1860-х з'являються перші історико–географічні дослідження одеських вчених, діяльність яких зосереджена в Одеському товаристві історії та старожитностей та Імператорському Новоросійському університеті. Одеський науковий осередок історико–географічних досліджень у цей час репрезентований Ф. Бруном, А. Скальковським, О. Маркевичем, А. Лебединцевим, О. Рябінінін–Склярєвським, Ф. Петрунем, які головним напрямком своїх досліджень вбачали у вивченні півдня України та суміжних земель. Варто відмітити, що в цей час історична географія постає як академічна дисципліна.

Список використаних джерел

1. Вербиленко Г. Передумови становлення історико–географічних досліджень в Україні / Г. Вербиленко // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – 2015. – Вип.9. – С.175–182.
2. Описание Бессарабской области // Записки ИООИД. – Одесса: в городской типографии, созданной Х. Алексомати, 1867. – Т.6. – С.175–322.
3. Лебединцев А. Г. Ханская Украина / А. Г. Лебединцев // Записки ИООИД. – Т.31. – С.1–22.
4. Історія розвитку географії населення в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr-tur.narod.ru/geonas/naselukr/istoroz/istorozgeonas.htm> (15.04.2018).
5. Новікова Л. В. «Історіограф» Аполлон Скальковський: інтелектуальна апологія імперської політики та регіональної історичної самобутності / Л. В. Новікова. – Одеса: Одеський національний університет, 2012. – 463 с.

6. Скальковський О. А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / А. О. Скальковський; наук. ред., комент.: Г. К. Швидько; пер. з рос.: О. В. Завгородня. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.

7. Скальковский А. Румынские доблести / А. Скальковский // Записки ИООИД. – Одесса: «Экономическая» типография и литография, 1897. – Т.20. – С.28–49.

8. Трубочанінов С. В. Видатний історико-географ з Поділля Федір Петрунь / С. В. Трубочанінов // Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2013. – Т.20. – С.242–250.

9. Петрунь Ф. Московські переробки західноєвропейських мап / Ф. Петрунь // Ювіл. зб. на пошану акад. Д. І. Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К., 1927. – Т.1. – С.625–635.

10. Капарулін Ю. О. Рябінін–Скляревський як дослідник історії Південної України / Ю. О. Капарулін // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2011. – Т.22. – С.278–282.

11. Рябінін–Скляревський О. З життя Задунайської Січі / О. Рябінін–Скляревський. – Одеса, б.н. – 65 с.

12. Трубочанінов С. В. Перший історико-географ Південної Росії / С. В. Трубочанінов // Наукові праці Кам'янець–Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Т.23. – С.344–352.

13. Бруун Ф. К. Заметках, относящихся к древней топографии Новороссийского края и Бессарабии / Ф. К. Бруун. – Одесса, 1856. – 36 с.

14. Історія Хаджибея (Одеси) в працях дослідників XIX – XX ст.: хрестоматія / упоряд. Т. Г. Гончарук. – Одеса: Екологія, 2015. – 224 с.

15. Синявська О. О. Історик Олексій Іванович Маркевич: життя та діяльність / О. О. Синявська. – Одесса: Астропринт, 2003. – 116 с.

16. Маркевич А. И. Документы относящиеся к истории г. Одессы / А. И. Маркевич // Записки ИООИД. – Одесса: «Экономическая» типография и литография, 1893. – Т.16. – С.55–116.

17. Білецька О. В. Качибей у світлі джерел XV – XVI століть (матеріали до вивчення історичної географії Поділля та Північного Причорномор'я) / О. В. Білецька // Записки історичного факультету. – 2015. – Вип.26. – С.233–258.

18. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / кол. авт.; гол. ред. І. М. Коваль; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса: ОНУ, 2015. – 964 с.

19. ДАОО. – Ф.150 [Архів проф. А. І. Маркевича]. – Оп.1. – Спр.15 [Лекції по руской історії]. – 154 арк.

10. Kaparulin Ju. O. Rjabinin–Sklyarevskij jak doslidnyk istorii' Pivdennoi' Ukraïny / Ju. O. Kaparulin // Naukovi zapysky. Zbirnyk prac' molodyh vchenyh ta aspirantiv. – K., 2011. – Т.22. – С.278–282.

11. Rjabinin–Sklyarevskij O. Z zhyttja Zadunaj's'koi' Sichy / O. Rjabinin–Sklyarevskij. – Odesa, b.n. – 65 s.

12. Trubchaninov S. V. Pershyj istoryko–geograf Pivdennoi' Rosii' / S. V. Trubchaninov // Naukovi pracj Kam'janec'–Podil's'kogo nacional'nogo univertsytetu imeni Ivana Ogijenka. Istorychni nauky. – Т.23. – С.344–352.

13. Bruun F. K. Zametkah, odnosjashhhsja k drevnej topografii Novorossijskogo kraja i Bessarabii / F. K. Bruun. – Odessa, 1856. – 36 s.

14. Istorija Hadzhybeja (Odesy) v pracjah doslidnykiv XIX – XX st.: hrestomatija / uporjad. T. G. Goncharuk. – Odesa: Ekologija, 2015. – 224 s.

15. Synjavs'ka O. O. Istoryk Olexsij Ivanovyh Markevych: zhyttja ta dijalnist' / O. O. Synjavs'ka. – Odessa: Astroprynt, 2003. – 116 s.

16. Markevich A. I. Dokumenty odnosjashhhsja k istorii g. Odessy / A. I. Markevich // Zapiski IOOID. – Odessa: «Jekonomicheskaja» tipografija i litografija, 1893. – Т.16. – С.55–116.

17. Bilec'ka O. V. Качибей у світлі джерел XV – XVI століть (materialy do vyvchennja istorychnoi' geografii' Podillja ta Pivnichnogo Prychornomor'ja) / O. V. Bilec'ka // Zapysky istorychnogo fakul'tetu. – 2015. – Vyp.26. – С.233–258.

18. Odes'kyj nacional'nyj univertsytet imeni I. I. Mechnykova. Istorija ta suchasnist' (1865–2015) / kol. avt.; gol. red. I. M. Koval'; Odes'kyj nac. un–t im. I. I. Mechnykova. – Odesa: ONU, 2015. – 964 s.

19. ДАОО. – Ф.150 [Архив проф. А. И. Маркевича]. – Оп.1. – Спр.15 [Лекции по русской истории]. – 154 арк.

Nikichuk V. S., master; Odessa I. I. Mechnikov National University (Ukraine, Odessa), vnikichuk@ukr.net

Historical geography and cartography of Ukraine in studies of Odessa scientists of the nineteenth and early twentieth centuries

The article investigates the formation and development of historical geography and cartography of Ukraine by Odessa researchers. The role of scientific institutions in researches of historical and geographical direction is determined. The contribution to the development of historical geography and cartography of Ukraine by F. Bruno, A. Skalkovsky, A. Markevich, A. Lebedincev, O. Ryabinin–Sklyarevsky and F. Petrunya.

Keywords: *historical geography of Ukraine, cartography, F. Brun, A. Skalkovsky, O. Markevich and F. Petrun.*

References

1. Verbylenko G. Peredumovy stanovlennja istoryko–geografichnyh doslidzhen' v Ukraïni / G. Verbylenko // Regional'na istorija Ukraïny. Zbirnyk naukovykh statej. – 2015. – Vyp.9. – С.175–182.

2. Opisanie Bessarabskoj oblasti // Zapiski IOOID. – Odessa: v gorodskoj tipografii, sozdannoju H. Aleksomati, 1867. – Т.6. – С.175–322.

3. Lebedincev A. G. Hanskaja Ukraina / A. G. Lebedincev // Zapiski IOOID. – Т.31. – С.1–22.

4. Istorija rozvytku geografii' naselennja v Ukraïni [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ukr-tur.narod.ru/geonas/naselukr/istorroz/istorrozgeonas.htm> (15.04.2018)

5. Novikova L. V. «Istoriograf» Apollon Skal'kovskij: intelektual'na apologija impers'koi' polityky ta regional'noi' istorychnoi' samobutnosti / L. V. Novikova. – Odesa: Odes'kyj nacional'nyj univertsytet, 2012. – 463 s.

6. Skal'kovskij O. A. Istorija Novoi' Sichy, abo ostann'ogo Kosha Zaporoz'kogo / A. O. Skal'kovskij; nauk. red., koment.: G. K. Shvyd'ko; per. z ros.: O. V. Zavgorodnja. – Dnipropetrov's'k: Sich, 1994. – 678 s.

7. Skal'kovskij A. Rumynskie doblesti / A. Skal'kovskij // Zapiski IOOID. – Odessa: «Jekonomicheskaja» tipografija i litografija, 1897. – Т.20. – С.28–49.

8. Trubchaninov S. V. Vydatnyj istoryko–geograf z Podillja Fedir Petrun' / S. V. Trubchaninov // Osvita, nauka i kul'tura na Podilli. – 2013. – Т.20. – С.242–250.

9. Petrun' F. Moskovsk'ki pererobky zahidnojevropejs'kyh map / F. Petrun' // Juvil. zb. na poshanu akad. D. I. Bagalija z nagody simdesjatoi' richnyci zhyttja ta p'jatdesjatyh rokovyn naukovoi' dijalnosti. – K., 1927. – Т.1. – С.625–635.

УДК 001.891:631.147(477.74)«18/20»

Орехівський В. Д.,

кандидат технічних наук, здобувач, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (Україна, Київ), Orehkovskiy@gmail.com

Еволюція науково–організаційних основ органічного землеробства у Південному Степу України наприкінці XIX – на початку XXI століть

Встановлено особливості діяльності вчених науково–дослідних установ та їх внесок в опрацювання теоретико–методологічних та практичних основ органічного землеробства у посушливих умовах Південного Степу України. З'ясовано, що у посушливому південному Степу України важливим для вирощування екологічно чистої продукції є застосування системи дієвих природних заходів органічного землеробства: науково обґрунтованого чергування сільськогосподарських культур у сівозмінах, чорного та зайнятих парів, раціонального обробітку ґрунту, органічного удобрення, післяжнивних решток, виведення сортів культур, стійких до посух, хвороб і шкідників. Впровадження органічного землеробства сприятиме оптимальному розвитку культурних рослин та спрямоване на стримування розвитку шкідливих організмів і не потребуватиме застосування отруйних речовин.

Ключові слова: *еволюція, науково–організаційні основи, органічне землеробство, природні заходи, родючість ґрунту, екологічно чиста продукція.*

Нині природне середовище, в якому ми живемо, змінюється швидше, ніж проходить адаптація до